

פרק שלישי

הרשויות במשטר על פי התורה**א. פתיחה**

בשיח הציבורי מקובל להזהיר מכך שמדינה שתתנהל על פי התורה תונהג על ידי אנשי דת, כלומר, על ידי רבנים. יש אף כאלה הטוענים כי הדגם הקיים באיראן, בו המנהיג העליון הוא איש דת, הוא זה הקיים גם בתורה. כדי לברר סוגיה זו נלמד בפרק זה על הרשויות השונות במשטר על פי התורה, ועל היחסים ביניהם.

ב. הרשויות במדינת התורה

במדינות מערביות מקובלת ההפרדה לשלוש רשויות: רשות מחוקקת (הפרלמנט, ובארץ: הכנסת), רשות זו מחוקקת חוקים. הרשות השופטת, קרי בתי המשפט, שתפקידה לשפוט על פי החוקים. והרשות המבצעת (בארה"ב: הנשיא, ובארץ: הממשלה), שתפקידה לנהל את המדינה, ובכלל זה, לפקד על הצבא ולהנהיג מדיניות כלכלית.

אילו רשויות שלטוניות נזכרות בתורה? נפתח בכך שהחוק העליון הוא חוק התורה, ומעמדו דומה למעמדה של חוקה בכך שאין חוק שיכול לסתור או לבטל אותו. מלבד זאת, עיון בגמרא ובדברי הרמב"ם מלמד שעל פי ההלכה ישנן שתי רשויות עיקריות: המלך והסנהדרין, בנוסף ישנה הכהונה והנביא שבעניינם נרחיב מעט.

עיינו בדברי הרמב"ם הבאים המתארים את סמכויות הסנהדרין, והשיבו על השאלות שאחריהם.

בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל...

כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה שנאמר "לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"...


[א] אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה.

[ב] ואחד דברים שלמדום מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן ונראה בעיניהם שדבר זה כך הוא.

[ג] ואחד דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזרות והתקנות והמנהגות.

כל אחד ואחד מאלו השלשה דברים מצות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה.

רמב"ם, הלכות ממרים, פרק א, הלכות א-ב

1  הרמב"ם מונה שלוש סמכויות של הסנהדרין שלצורך הנוחות סומנו באותיות א, ב, ג, להלן, רשימת הסמכויות. כתבו ליד כל סמכות את האות בה היא סומנה בדברי הרמב"ם:

- (1) חקיקה, על ידי התקנת תקנות - סמכות __ בדברי הרמב"ם.
- (2) העברת מסורת תורה שבעל פה - סמכות __ בדברי הרמב"ם.
- (3) פרשנות חוקי התורה בעזרת המידות בהן נדרשת התורה - סמכות __ בדברי הרמב"ם.


פרשנות החוק היא חלק מסמכויות הרשות השופטת, ואילו חקיקה היא בסמכות הרשות המחוקקת. נמצא שהסנהדרין היא גם רשות מחוקקת וגם רשות שופטת.

כעת למדו את דברי הרמב"ם הבאים, והשיבו על השאלות.

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה. ואי זו היא מלחמת מצוה? זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ה, הלכות א-ב

2  השלימו את המילים החסרות במשפט הבא: המלך הוא ראש הרשות המבצעת, ולכן הוא המפקד העליון של ה_____.

3) בהיותו המפקד העליון הוא, ורק הוא, מוסמך להחליט על יציאה ל_____.

4) כאשר מדובר על מלחמת _____, יש צורך גם באישור של הסנהדרין, אולם, הסנהדרין אינה יכולה להחליט על יציאה למלחמה, אלא רק למנוע אותה.

למדו את המקור הבא העוסק בהטלת מיסים, והשיבו על השאלה שאחריו.


מכס שפסקו המלך ואמר שילקח שלישי או רביעי או דבר קצוב והעמיד מוכס ישראל לגבות חלק זה למלך ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך אינו בחזקת גזלן לפי שדין המלך דין הוא...

כללו של דבר כל דין שיחוקק אותו המלך לכל ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו אינו גזל.

רמב"ם, הלכות גזלה ואבדה, פרק ה, הלכות יא-יד

5  על איזו סמכות של המלך מדובר כאן - חקיקה, שיפוט או ביצוע?

סכמו את מה שלמדנו (השלימו בעזרת המילים: "מלך", "סנהדרין", ייתכן שיש יותר מתשובה אחת נכונה לחלק מהשאלות):

- 6) על פי התורה סמכויות הרשות המבצעת הן בידי _____ 
- 7) על פי התורה סמכויות הרשות השופטת הן בידי _____
- 8) על פי התורה סמכויות הרשות המחוקקת הן בידי _____


ג. מי יכול להיות מלך?

לאחר שראינו כי על פי התורה ישנם שני מוסדות עיקריים, המלך והסנהדרין, ולאחר שראינו כי המלך הוא העומד בראש הרשות המבצעת, כלומר, הוא זה ששולט, עלינו ללמוד מי יכול וצריך להיות מלך. האם יש חובה שהמלך יהיה רב? האם עליו להיות כהן? למדו את דברי הרמב"ם והשיבו על השאלות הבאות.

וכל מי שאין בו יראת שמים אף על פי שחכמתו מרובה אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל.

כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם... נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו. אף על פי שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכות ז-ח

9) למי הובטחה המלכות? 


10) איזו סגולה אישית צריכה להיות למי שמתמנה לתפקיד ציבורי? האם זה אומר שעליו להיות תלמיד חכם?

ראינו אם כן שמי ששולט במדינה על פי התורה אינם רבנים או כהנים, אלא המלך. על פי הפרק הקודם, בהיעדר צאצא לבית דוד, מי שישלוט הוא מי שייבחר על ידי העם. העובדה שעל פי התורה השלטון אינו בידי אנשי הדת, יוצרת מצב בו יש חלוקה של הכוח השלטוני בין מנהיגים מדיניים לבין חכמי התורה והכהנים.

ד. מדוע המנהיג המדיני איננו איש תורה?

מדוע ההלכה אינה מעניקה את השלטון לתלמידי חכמים או לכהנים? למדו את דברי הרמב"ם, והשיבו על השאלות הבאות.

ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו. רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה ד

11 מהו הדין שפסק הרמב"ם בהלכה זו? 

12 מה עלול לקרות אם לא ננהג על פי פסיקת הרמב"ם? האם במצב כזה הסנהדרין

תהיה עצמאית ותוכל לשפוט את נושאי המשרה של השלטון?


על בעיה נוספת שיש במינוי כהן למלך עמד הרמב"ן. למדו את דבריו, והשיבו על השאלות שאחריהם.

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול. כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם, נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב) כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא (= כל מי שאומר שהוא מבית חשמונאי חזקתו שהוא עבד), שנכרתו כלם בעון הזה...

כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו (במדבר יח, ז) "תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם", ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה'.

רמב"ן, בראשית, מט, י

13 מהי עמדת הרמב"ן על מינוי כוהן למלך? מה הנימוק לכך? 

14 איזה תהליך היסטורי הוא הסביר על פי עמדה זו?

עוד תוצאה חיובית ומבורכת של הפיצול בין המלוכה לבין המוסדות הדתיים היא שהם ביקרו אחד את השני ובכך ניסו למנוע שחיתות רוחנית וחברתית.

קראו את הפסוקים הבאים **מספר נחמיה** בהם מתואר מאבקו של נחמיה שהיה מנהיג מדיני בימי שיבת ציון, והשיבו על השאלות הבאות.

גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו (=התחתנו עם) נשים (אשדודיות) אשדודיות (עמוניות), עמוניות, מואביות. ובניהם, חצי מדבר אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. וארבי עמם, ואקללם ואכה מהם אנשים, ואמרם, ואשביעם באלהים: אם תתנו בנתיכם לבניהם, ואם תשאו מבנותיהם לבניכם ולכם. הלוא על אלה חטא שלמה מלך ישראל, ובגוים הרבים לא היה מלך כמהו, ואהוב לאלהיו היה, ויתנהו אלהים מלך על כל ישראל, גם אותו החטיאו הנשים הנכריות. ולכם הנשמע לעשת את כל הרעה הגדולה הזאת למעל באלהינו להשיב נשים נכריות. ומבני יודע בן אלישיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החורני, ואבריחהו מעלי.

נחמיה, יג, כג-כח

15) מה היה החטא שבו נאבק נחמיה? 


16) מי מחשובי הציבור נכשל בחטא הזה?

ראינו שהתורה עמדה על הסיכון שאנשי הרוח יעסקו בענייני המדינה, ועל התועלת שיש בהפרדה בין המוסד המדיני למוסד הדתי, שמאפשרת לכל מוסד לבקר את המוסד השני.

ה. שיטת דעת תורה

בימינו, הציבור החרדי פועל על פי שיטת "דעת תורה" שמשמעותה היא שהסמכות המדינית העליונה היא תורנית, בדרך כלל, ועדה של רבנים. דגם זה נוסד בפולין לפני כמאה שנה. להלן תיאור של מימוש שיטת "דעת תורה" על ידי הרב חיים עוזר גרודז'נסקי (מחשובי רבני וילנה, ומנהיגי אגודת ישראל ערב השואה), עיינו בדברים והשיבו על השאלה הבאה.


רבי חיים-עוזר באישיותו ובמעמדו האוטוריטטיבי הופך לסמל חי של מהפכה היסטורית של חידוש המושג המקורי 'דעת תורה' בחיים היהודיים. גדולי ישראל שוב אינם פוסקים במקוואות ועירובין גרידא ב'יורה דעה' וב'אבן העזר', כי גם חותכים את הדין בסוגיות פוליטיות ובשאלות פרוזאיות של הציבור והיחיד. הם לא רק הקובעים בדיני עגונות וטריפות כי גם המתווים את הקו המדיני ואת העקרונות האידיאולוגיים. אהרן סורסקי, אחיעזר: קובץ אגרות - רבי חיים עוזר גרודזנסקי, חלק ב, עמ' 303

17) על פי הכתוב כאן, מי אמור להכריע בשאלות פוליטיות? 

18) האם מדובר בדגם שנהג בעם ישראל לאורך הדורות או בחידוש של אותה תקופה?

למדו את דברי הראי"ה קוק על ההבדל היסודי בין אנשי המעשה לאנשי הרוח, והשיבו על השאלות שאחריהם.

כשם שהאנשים המעשיים, בעלי הכישרון לדברים מעשיים ולחכמות המעשיות, אינם מוכשרים להסתכלות בהירה בעניינים הרוחניים... כמו כן אין האנשים הרוחניים, העומדים ברום עולם, מוכשרים להסתכלות מעשית שלמה... אמנם יש כישרון עצום בתכונה הרוחנית העליונה לכלול את הכול, אבל זוהי דווקא במדתה של התגלות הנבואה של אספקלריא המאירה. על כן משה רבינו עצמו בלבד עליו נאמר "ויהי בישורון מלך", אבל במעמד הדורות היה מלך לחוד, ונביא לחוד. הראי"ה קוק, אורות הקודש א, עמ' רעו

19) לפי דברי הרב קוק, מה קשה לאנשי המעשה ומה קשה לאנשי הרוח לעשות? 

20) מי היה חריג והצליח לאחד באישיותו את שני הכישרונות?


21) האם ניתן ללמוד ממנו שכך יש לנהוג תמיד?

למדו את דברי הגמרא הבאים ואת פירושו של רש"י, והשיבו על השאלה הבאה.

ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים.

רש"י: דטרוד בגרסיה ולא במילי דציבורא (=כיוון שתלמיד חכם עסוק בתלמודו ולא בענייני הציבור).

פסחים, קיב ע"א

22) האם דברי הגמרא מהווים ראיה לשיטת "דעת תורה" או לשיטת הרב קוק? הסבירו. 

1. סיכום

בפרק הקודם ראינו כי על פי ההלכה סמכויות השלטון נמצאות בידי הציבור ובידי המלך, והציבור אף רשאי לצמצם את סמכויות המלך ולכונן משטר דמוקרטי.

בפרק הזה למדנו ששני המוסדות העיקריים במשטר על פי התורה הם המלך והסנהדרין. הסנהדרין היא ראש הרשות השופטת, וגם רשות מחוקקת. לצידה, המלך הוא ראש הרשות המבצעת וגם רשות מחוקקת (לא עסקנו כאן בשאלה מה קורה במקרה של התנגשות בין הרשויות בענייני חקיקה).

בהמשך לכך ראינו שהמלך ושאר נבחריו הציבור לא אמורים להיות בהכרח תלמידי חכמים, אלא אנשים יראי שמיים. לדעת הרמב"ם מלך אינו רשאי להיות חלק מהסנהדרין, ולדעת הרמב"ן לכוון אסור להיות מלך. במילים אחרות, על פי ההלכה תלמידי חכמים וכוהנים לא אמורים להיות אלה שישלטו במדינה.

עוד ראינו שדווקא מצב בו יש הפרדה בין המנהיגות המדינית לבין המנהיגות הדתית מגדיל את הסיכוי לביקורת הדדית ולמניעת שחיתות דתית וחברתית.

בניגוד לכך, על פי שיטת "דעת תורה", המקובלת בציבור החרדי, גם ההחלטות הפוליטיות מתקבלות על ידי רבנים.

